

СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ГАЛУЗЬ

**ЕМОЦІЙНО-КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ
ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ: ВИКОРИСТАННЯ ПІСНІ ТА ГУМОРУ
НА УРОКАХ ПРЕДМЕТА «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»**

*С. Гура,
Л. Чернікова*

Під час тяжких випробувань люди поводяться по-різному: хтось опускає руки й мириться з несправедливістю долі, а хтось, зціпивши зуби, намагається піднятися над обставинами, знайти внутрішні резерви для боротьби за краще майбутнє. Вже понад чотири роки триває російсько-українська війна. Кожен із цих років був дуже складним і спричинив непоправні втрати у багатьох родинах, серед близьких чи знайомих. Однак українці – мужня нація! Століття захисту рідної землі від нахабних загарбників заклали в наш генофонд не лише волелюбність, незламність і стійкість, а й механізми підтримки спротиву, якими є пісні та гумор.

Зауважимо, що метою курсу Модельної навчальної програми «Захист України. Інтегрований курс» є «формування національної та громадянської ідентичності, громадянської стійкості та оборонної свідомості здобувачів та здобувачок профільної середньої освіти, здатності виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів та готовності до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України» [5]. Формування національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти має відбуватися завдяки поєднанню історичної пам'яті та глибокого розуміння своїх коренів, культури, мови, особистого досвіду участі в практичних волонтерських та освітніх проєктах, які сприяють ціннісному вихованню та забезпечують усвідомлення належності до держави й відповідальності за її майбутнє. Оборонна свідомість – це не лише осмислення реальних загроз і розуміння

власної ролі в захисті держави, а й готовність діяти відповідально у кризових умовах та здатність не піддаватися паніці. Формування внутрішньої стійкості особистості відбувається не лише завдяки засвоєнню знань. Вона пов'язана з емоційною зрілістю та психологічною витривалістю.

Зазначимо, що системне використання пісень та гумору, мемів, анекдотів, ігрових вправ і дискусій на уроках предмета «Захист України» дає змогу підвищувати стресостійкість, мотивацію до захисту Батьківщини, формувати критичне мислення, командну взаємодію та внутрішню готовність долати складні ситуації.

Українська пісенна традиція є унікальним культурним феноменом світового масштабу. За оцінками дослідників зафіксовано понад 200 тис. українських народних пісень, а за деякими підрахунками їхня кількість разом із варіантами текстів і мелодій може сягати 500 тисяч. У фондах ЮНЕСКО зібрано близько 15 500 українських народних пісень, що значно перевищує відповідні фонди інших народів (зокрема, Італії – близько 6 000) [7].

Особливого значення українська пісня набула в умовах російсько-української війни. Сучасні патріотичні пісні часто народжуються як відгук на події війни, суспільно-політичні виклики та героїчні вчинки захисників України, стають своєрідним літописом сучасності. Вони виконують важливу консолідуючу функцію, підтримують моральний дух суспільства, висловлюють підтримку українським воїнам, утверджують віру в перемогу та незламність українського народу.

Не менш важливою є роль української пісенної традиції у вихованні старшокласників. Завдяки емоційній виразності, образності та глибокому змісту пісня ефективно впливає на формування патріотичних почуттів, національної свідомості, поваги до історичного минулого та готовності до захисту держави. Залучення пісенної спадщини до освітнього процесу сприяє осмисленню учнями історичних подій і сучасних суспільних викликів, формуванню почуття причетності до української спільноти, громадянської відповідальності й усвідомлення власної ролі в розбудові майбутнього України.

Сьогодні, як і впродовж століть, пісенна культура сприяє утвердженню цінностей патріотизму, громадянської

відповідальності та готовності до захисту Батьківщини, що є важливим завданням освітнього процесу, зокрема у викладанні предмета «Захист України». Розкриємо вищезазначені ролі докладніше (рис. 1).

Рис. 1. Роль пісень воєнного часу у викладанні предмета «Захист України»

Отже, пісня як:

– засіб формування оборонної свідомості учнів. Українська пісенна культура відіграє важливу роль у формуванні оборонної свідомості молодого покоління, оскільки здатна ефективно впливати на емоційну, ціннісну та світоглядну сфери особистості. Завдяки поєднанню слова і музики пісня має значний виховний потенціал, сприяє формуванню патріотичних почуттів, усвідомленню історичної тяглості боротьби українського народу за свободу та незалежність, а також готовності громадян до захисту своєї держави;

– елемент морально-психологічної підтримки. У складні історичні періоди життя українського народу пісня виконувала важливу функцію морально-психологічної підтримки, оскільки під час воєнних випробувань вона допомагала підтримувати бойовий дух, зміцнювати віру у справедливість боротьби та надавала відчуття єдності й взаємної підтримки. Сучасний досвід російсько-української війни також підтверджує значення пісні як засобу моральної консолідації суспільства. Використання пісенного матеріалу в освітньому процесі сприяє формуванню у молоді емоційної стійкості, здатності співпереживати та підтримувати інших, що є важливими складниками громадянської зрілості;

– засіб формування стійкості, єдності та віри в перемогу. Пісня має значний потенціал у формуванні колективної стійкості та почуття єдності. Спільне виконання або прослуховування

патріотичних пісень сприяє формуванню у молоді відчуття приналежності до української спільноти, усвідомленню спільних цінностей та відповідальності за майбутнє держави. Пісенна творчість, яка відображає героїзм захисників України, жертовність і незламність народу, дає можливість сформувати у молодого покоління віру в перемогу та зміцнює моральні основи суспільства. У цьому контексті українська пісенна культура стає важливим педагогічним ресурсом, що сприяє формуванню оборонної свідомості, патріотичних переконань та громадянської відповідальності учнів.

Своєю чергою, пісню можна розглядати як засіб мотивації до захисту України. Патріотичні пісні відіграють важливу роль у формуванні мотиваційного складника оборонної свідомості учнів, оскільки вони віддзеркалюють історичний досвід боротьби українського народу за свободу та незалежність, сприяють формуванню почуття гордості за свою державу і усвідомленню важливості її захисту. Ознайомлення учнів із козацькими, стрілецькими, повстанськими та сучасними патріотичними піснями дає змогу поглибити знання про історичні події, формувати емоційно-ціннісне ставлення до них. Як результат, учні починають сприймати захист Батьківщини не лише як громадянський обов'язок, а й як важливу моральну цінність.

До того ж, слухання й виконання пісень про війну – це ще спосіб виживання й осмислення травми. Як відомо, пісня для українців завжди була способом пережити втрату, страх, розлуку, формою психологічного захисту чи навіть мовою, якою говорять тоді, коли «бракує слів». Під час повномасштабної війни пісня виконує роль колективної терапії, фіксації досвіду народу, емоційної опори.

Пісня є потужним педагогічним інструментом у викладанні предмета «Захист України», тому що поєднує історичний зміст й емоційний досвід; сприяє глибшому засвоєнню матеріалу через переживання; формує мотивацію до захисту держави та громадянської позиції; підтримує психологічну стійкість учнів у воєнний час. У таблиці 1 узагальнено основні аспекти використання історичних та сучасних пісень на уроках предмета «Захист України».

Таблиця 1

**Використання історичних та сучасних пісень
на уроках предмета «Захист України»**

Пісні	Козацькі пісні (історико-ціннісний компонент)	Пісні періоду УНР (державницький і світоглядний компонент)	Сучасні патріотичні пісні (мотиваційно-психологічний компонент)
Дидактичний потенціал	– уособлюють образ воїна-захисника; – відображають військову організацію, побратимство, честь, самопожертву; – сприяють формуванню уявлення про традиції оборони України	– демонструють спадкоємність збройної боротьби; – сприяють розумінню необхідності боротьби за державність; – виховують повагу до національних символів і війська	– відображають сучасний досвід війни; – сприяють емоційному відновленню; формуванню відчуття єдності, віри, стійкості
Форми роботи	– історико-пісенний аналіз (текст + історичний контекст); – робота з джерелами (пісня як усна історія); – порівняння козацького воїна і сучасного захисника	– інтеграція з історією України; – аналізування ідеї держави, армії, присяги; – дискусії «Чому армія є основою державності?»	– рефлексивні вправи після прослуховування; – обговорення моральних дилем війни; – творче осмислення (есе, щоденник думок, плакат)
Приклади навчальних завдань	– визначити військові цінності, закладені в пісні; – знайти риси лідерства та командної взаємодії; – обговорити поняття честі, обов'язку, присяги	окреслити: – роль армії у збереженні незалежності; – образ добровольця та воїна-громадянина; – значення національних символів у бойовому дусі	визначити: – які емоції викликає пісня і чому; – які цінності вона транслює; – як музика впливає на бойовий дух і психологічний стан
Доцільно використовувати	– історичні традиції оборони України; – військову звичаєву українського народу; – морально-психологічну підготовку	– історичну паралель: УНР → сучасні Сили оборони України	– на уроках психологічної підготовки; – під час заходів національно-патріотичного спрямування; – як елемент хвилини стійкості або мотивації

Для практичної реалізації пісень розроблено відповідний навчально-методичний ресурс, який пропонує пісні за таким розподілом:

1. Козацькі пісні (наприклад: «Ой на горі та й женці жнуть» – прославляє козацьке військо, гетьманів, зокрема Дорошенка, Сагайдачного, військову славу; «Засвистали козаченьки» – описує виступ козаків у похід, готовність боронити рідний край).
2. Пісні перших визвольних змагань ХХ століття (наприклад: «Ой у лузі червона калина» – гімн Січових стрільців, прославляє боротьбу українського народу за волю та закликає до відродження й зміцнення України; «За Україну!» – заклик до всенародного опору й об'єднання в боротьбі проти ворога за свободу та незалежність України).
3. Пісні других визвольних змагань ХХ століття (наприклад: Марш Української Армії – «Зродились ми великої години...», пісня була написана у 1932 році як гімн ОУН і лише згодом, у період Другої світової війни, стала широко використовуватися в середовищі УПА, оскільки утверджує ідею самопожертви, національної гідності та відданості боротьбі за незалежність України; «Батько наш Бандера» відображає ідею національного спротиву та вшановує Степана Бандеру як символ боротьби за незалежність України).
4. Пісні російсько-української війни:
 - а) пісні військових об'єднань (наприклад: «Пісня Хоробрих» – про 3-й окремий полк спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго; «Вісім два» – про 82-гу окрему десантно-штурмову бригаду);
 - б) пісні про національні цінності (наприклад: «Воля» та «Моя країна не впаде на коліна» – про національні цінності українців: волю, свободу, незалежність);
 - в) пісні дня (наприклад: «Герой глибин – це наш Малюк» – музичний пам'ятник українській винахідливості та сміливості операторів морських дронів; «А знаєте, Трампе, у нас усюди війна! Пісня про костюм» – через метафору «костюма» символізує біль, правду війни та незламність українського народу як потужну відповідь Україні на політичні репліки щодо зовнішнього вигляду лідерів під час війни);

- г) пісні-присвяти (наприклад: «Батько наш Залужний» – оркестр холодноярців присвятив пісню генералу В. Залужному; «Невидима сила» – пісня, присвячена К. Буданову, керівнику Офісу Президента України);
- д) пісні-двійники (створені на музику вже відомої пісні, наприклад: «Никогда мы не будем братьями», текст Анастасії Дмитрук, 2014 р., і «Ми ніколи братами не станемо», текст Вікторії Вусик, 2023 р.; «Гімн перемоги» на мелодію OST «Пірати Карибського моря»);
- е) патріотичні пісні про Україну (наприклад: «Україну не здолати (молюсь за кожного бійця)», «Моєму народові» – про незламність, свободу та місію, яку несе наш народ крізь віки).

Цю добірку пісень розміщено на освітньому порталі «ЗапоВікі» в Репозитарії для вчителів предмета «Захист України» закладів освіти Запорізької області на сторінці «Пісні воєнного часу» (із посиланнями на YouTube) [6]; вона не є остаточною. Вона була започаткована як емоційно-надихаюча для початку занять на курсах підвищення кваліфікації та тренінгах для вчителів предмета «Захист України» упродовж 2022–2026 років. Сьогодні вона не втратила актуальності, тому пропонуємо її вчителям для роботи з учнями.

Наголосимо на тому, що для ефективного формування національної та громадянської ідентичності, патріотизму і оборонної свідомості учнів необхідно поєднувати історичний, емоційний та практичний підходи у роботі з українською пісенною культурою. Доцільно звертати увагу на такі *методичні аспекти*:

1. Обов'язкове врахування вікових та емоційних особливостей учнів-підлітків.

2. Уникнення надмірної драматизації.

3. Створення безпечного простору для висловлювання думок.

4. Поєднання з вправами на емоційне розвантаження.

Серед методів роботи з піснею можливі такі:

- слухання й аналізування тексту – обговорення історичного контексту, символіки, моральних цінностей;
- проєктна діяльність – створення відео-, аудіо- або презентаційних матеріалів про історію пісні та її значення у формуванні патріотизму;

- рефлексія – обговорення того, як пісня впливає на почуття патріотизму, готовність захищати країну та моральну стійкість.

Своєрідного забарвлення набуде пісня, дотична до відповідної теми, як елемент початку заняття, адже вона мотивує та надихає (наприклад, «Весела пісенька українського морського дрона» до тем модуля «Військові технології та їхній розвиток»). Особливо важливим є колективне виконання, оскільки воно згуртовує класний колектив, сприяє розвитку емоційної стійкості.

Очікуваними результатами застосування пісень на уроках предмета «Захист України» можуть бути:

- поглиблення знань про історичні події та культурну спадщину України;
- формування національної та громадянської ідентичності учнів;
- зростання патріотичної мотивації та підсилення готовності до захисту держави;
- розвиток емоційної стійкості, моральної відповідальності та почуття єдності.

Невіддільним компонентом оборонної свідомості є стресостійкість – здатність особистості зберігати внутрішню рівновагу, мислити виважено й діяти ефективно в умовах загроз і невизначеності. Саме тому доцільне використання гумору під час викладання предмета «Захист України» є дієвим педагогічним інструментом формування резильєнтності учнів, оскільки сприяє зниженню тривожності, підтримці емоційної рівноваги та розвитку здатності конструктивно реагувати на стресові ситуації.

У сучасній психології, зокрема в межах позитивної психології, гумор вважають ресурсом, який допомагає людині адаптуватися до життя, долати труднощі й будувати відносини (рис. 2).

Зауважимо також, що канадський психолог Р. Мартін виокремив чотири стилі гумору:

- афіліативний (соціальний) – жарти, що об'єднують людей;
- самопідтримувальний – здатність сміятися навіть у складних ситуаціях;
- агресивний – сарказм, висміювання інших;
- самопринизливий – жарти із висміювання себе [9].

Рис. 2. Гумор як ресурс людини

У сучасному інформаційному просторі розроблено чимало сайтів, онлайн-платформ і мережових спільнот, у яких постійно поширюються жарти, меми та інші форми гумору, пов'язані з подіями російсько-української війни. Ці ресурси виконують не лише розважальну функцію, а й є ефективними каналами соціальної комунікації, адже сприяють формуванню колективної стійкості, підтримці морального духу та консолідації суспільства [1; 10].

Почуття гумору можна й потрібно розвивати у здобувачів освіти. Наведемо кілька вправ, які варто спробувати для роботи на уроках предмета «Захист України» (психологічна підготовка до перебування в екстремальних умовах). Отже, це *вправи*:

1. «Смішно / не смішно – чому?». Мета: навчити розрізняти здоровий і нездоровий гумор, зрозуміти, що таке повага в гуморі.

Діяльність: зачитати жарти (вчитель) / ситуації (з життя чи соцмереж), визначити (учні): смішно / не смішно; чи нікого не ображає; до якого типу гумору належить.

2. «Перефразуй із гумором». Мета: розвивати позитивне мислення та самопідтримувальний гумор.

Діяльність: надати «негативні» фрази: «Я знову помилився», «Все пішло не так». Завдання: перетворити їх на легкі, гумористичні. Наприклад: «Я не помилився – я протестував ще один варіант».

3. «Гумор як щит». Мета: показати гумор як здоровий механізм подолання стресу, пов'язаний із механізмами психологічного захисту.

Діяльність (приклад): пригадати складну ситуацію (безпечну для обговорення) і спробувати знайти в ній щось іронічне або «життєвий жарт», дотримуючись такої вимоги: без висміювання себе чи інших.

4. «Дотепний комплімент». Мета: формувати доброзичливий гумор (афіліативний гумор, що об'єднує).

Діяльність: висловлювання учасниками по черзі компліментів із легкою гумористичною ноткою, наприклад, «Ти так добре пояснюєш, що навіть підручник трохи заздрить».

5. «Мемотерапія». Мета: навчити аналізувати сучасний гумор.

Діяльність: демонстрація кількох мемів та обговорення питання: «Чому смішно? Чи є там токсичність? Як можна зробити добрішу версію?».

6. «Заборонений гумор». Мета: усвідомити межі та сприяти формуванню емпатії і соціальної відповідальності.

Діяльність: обговорити те, над чим не варто жартувати (зовнішність; травматичні події; особисті втрати).

7. «Смішна історія з життя». Мета: розвиток самопідтримувального гумору.

Діяльність: запропонувати кожному розповісти кумедну історію про себе, але без самоприпинення.

8. «Гумор + цінності». Мета: поєднати гумор і національні / громадянські цінності, показати, що гумор може бути ресурсом навіть у складні часи. Діяльність: скласти короткі гумористичні вислови або продумати сценки про взаємопідтримку, стійкість, любов до України [8].

У такій діяльності необхідно дотримуватися *принципів використання гумору в освітньому процесі*, зокрема під час викладання предмета «Захист України» (рис. 3).

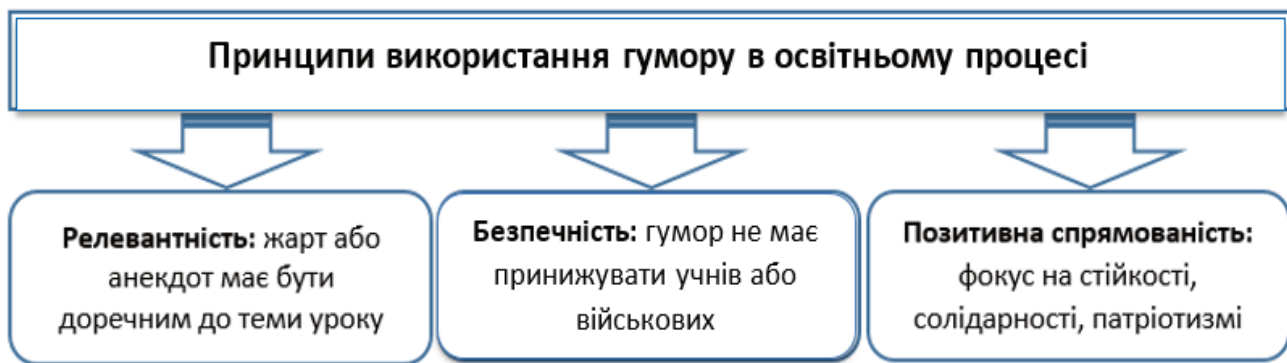

Рис. 3. Принципи використання гумору в освітньому процесі

Важливим є дотримання таких методичних рекомендацій:

1. Окреслюйте межі допустимого гумору (не всякий гумор є прийнятним, допустимий гумор – спрямований на підтримку, а не на знецінення; він не висміює втрати, біль, загиблих; не принижує гідність людей; не романтизує насильство; має бути доречним, гуманним, підтримувальним, після якого всім трохи легше, а не боляче).

2. Використовуйте гумор як емоційну паузу, засіб зниження напруги, спосіб обговорення складних тем та інструмент формування стійкості. Такий гумор допоможе здобувачам освіти приймати реальність без паніки, усвідомлювати власну роль і формувати відповідальне ставлення до безпеки.

3. Донесіть до здобувачів освіти думку про те, що гумор сприяє колективній стійкості, саме тому його активно використовують у військових підрозділах і цивільному середовищі, серед волонтерів, адже він об'єднує людей у спільноту «ми»; дає відчуття взаємної підтримки; зміцнює довіру всередині групи; формує соціальний і моральний тил.

Отже, гумор під час війни – це не легковажність, це спосіб зберегти людяність і здатність діяти, підтримувати одне одного та знаходити сили для спротиву й відновлення, забезпечуючи психологічну стійкість і ресурсність особистості. Сміх не можна розглядати як втечу від реальності, навпаки – це форма внутрішньої готовності її витримати.

Серед практичних форм використання гумору в освітньому процесі загалом і під час викладання предмета «Захист України» наведемо такі (табл. 2):

Таблиця 2

Практичні форми використання гумору в освітньому процесі

Форма	Приклад використання	Педагогічний ефект
Короткі анекдоти / історії	Розповідь про кмітливого козака, який перемагає ворога хитрістю	Позитивний настрій; розрядка емоцій
Меми / комікси на тему оборони	Візуальні зображення, які демонструють моральну стійкість	Усвідомлення ідей, підвищення уваги
Аналізування гумору в піснях та кіно	Козацькі та сучасні патріотичні жарти	Розуміння історичного й культурного контексту гумору
Дискусія / обговорення	Тема дискусії «Чому український гумор допомагає вистояти у складних ситуаціях?»	Розвиток критичного мислення і рефлексії

Крім того, учителі можуть скористатися добіркою навчально-методичних матеріалів, які допоможуть оптимізувати професійну діяльність [2; 3; 4; 6]. Ці матеріали розміщено у Репозитарії для вчителів предмета «Захист України» закладів освіти Запорізької області на освітньому порталі «ЗапоВікі» (табл. 3).

Таблиця 3

**Сторінки в Репозитарії для вчителів предмета
«Захист України» на освітньому порталі «ЗапоВікі»**

Назва сторінки	«Пісні воєнного часу»	«Культурні практики воєнного часу: гумор, пісні, меми»
QR-код		

Отже, українська пісенна культура та гумор є важливими складниками національної духовної спадщини й потужними засобами виховання молодого покоління. Упродовж історії вони виконували не лише культурну й естетичну функції, а й сприяли збереженню історичної пам'яті, національних традицій і цінностей, зміцненню морального духу та згуртуванню суспільства. В умовах сучасних викликів українська пісня й воєнний гумор допомагають

осмислювати складний історичний досвід, підтримувати психологічну стійкість, долати страх і напруження, формувати почуття єдності та відповідальності за майбутнє держави. Завдяки емоційній насиченості, образності й здатності впливати на світогляд вони сприяють розвитку національної та громадянської ідентичності, патріотичних почуттів і усвідомленню власної причетності до української спільноти.

Таким чином, українська пісенна спадщина та гумор є важливими освітніми ресурсами, які забезпечують поєднання історичної пам'яті, культурних традицій і сучасних виховних завдань у процесі підготовки свідомих, відповідальних громадян і майбутніх захисників України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумор на війні. Народні пісні, меми, анекдоти. *Калинівка City*. URL: <https://kalynivka.city/articles/199545/gumor-na-vijni-narodni-pisni-memi-anekdoti> (дата звернення: 01.06.2026).
2. Гура С. П., Чернікова Л. А. Формування національної та громадянської ідентичності й оборонної свідомості засобами української пісенної культури в учнів на уроках предмета «Захист України». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : збірник наукових праць*. 2026. № 105. С. 84–90. URL: <https://surl.li/lwsvgz> (дата звернення: 01.06.2026).
3. Гура С. П., Чернікова Л. А. Педагогічний потенціал гумору у формуванні оборонної свідомості здобувачів освіти на уроках предмета «Захист України». *Педагогічна академія: наукові записки*. 2026. № 30. URL: <https://surl.li/nxwchr> (дата звернення: 01.06.2026).
4. Культурні практики воєнного часу: гумор, пісні, меми. Репозитарій для вчителів предмета «Захист України». *Освітній портал «ЗапоВікі»*. Сайт ЗОІППО. URL: <https://surl.li/qvdlhv> (дата звернення: 01.06.2026).
5. Модельна навчальна програма «Захист України. Інтегрований курс» для закладів, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти / І. Борохович, А. Коваленко, І. Когут, О. Лісовий, В. Сісецька, Є. Семенів, І. Сердюк, І. Совсун, В. Хмельницький, О. Шиян та ін. 2024. URL: <https://surl.li/sszjip> (дата звернення: 01.06.2026).
6. Пісні воєнного часу. Репозитарій для вчителів предмета «Захист України». *Освітній портал «ЗапоВікі»*. Сайт КЗ «ЗОІППО» ЗОР. URL: https://zoippo.net.ua/zapowiki/index.php?title=Пісні_воєнного_часу#Пісні (дата звернення: 01.06.2026).

7. Пономарьова В. Скільки є українських народних пісень. 24 канал. 2025. 12 серпня. URL: https://24tv.ua/lifestyle24/skilki-ye-ukrayinskih-pisen-tochna-kilkist-kompozitsiy_n2892270 (дата звернення: 01.06.2026).
8. Почуття гумору. *Astra-dia.com.ua*. URL: https://astra-dia.com.ua/pochuttya-gumoru/?utm_source (дата звернення: 01.06.2026).
9. Ріджіо Р. 4 стилі гумору. Що тобі здається смішним? Як ти використовуєш гумор? *Psychology Today*. 2015, 15 of April. URL: <https://surl.li/xwtyzp> (accessed: 01.06.2026).
10. Сміємося та перемагаємо. Найкращі українські меми про війну 2022 та 2023 років. *Gard.city*. 2023, 10 серпня. URL: <https://surl.li/fgjyry> (дата звернення: 01.06.2026).

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти